

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

УДК 340.114

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент, доктор права
Українського вільного університету, завідувач кафедри
теорії та історії держави і права Тернопільського
національного економічного університету

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ В 1917–1921 рр. ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджено роль та значущість розбудови Збройних Сил України та Армії Української держави в 1917–1921 рр. за архівними документами. Виокремлено етапи будівництва Війська України, зокрема, в період Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії, ЗУНР, які є найбільш повчальними для сучасного державотворення у військовій сфері. Закцентовано увагу на те, що найціннішими для дослідження обраної теми є архівні матеріали, оскільки вони забезпечують повноту й об'єктивність наукового опрацювання. Введені в науковий обіг матеріали дозволять долучитись до аналізу цих проблем широкому колу науковців. Вказано та коротко охарактеризовано основні фонди державних архівів, в яких містяться документи з військової та державотворчої проблематики. Зокрема, Центральний державний архів вищих органів влади і органів управління України (ЦДАВО України); Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України); Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України); Російський державний військовий архів (РДВА); Російський державний військово-історичний архів (РДВІА); Державний архів Вінницької області (ДАВО).

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Військо Української Народної Республіки, Українська Армія, Армія УНР в період Української Центральної Ради, Армії Гетьманату П. Скоропадського, Армія УНР в період Директорії, Українська Галицька Армія, збройні формування Української Народної Республіки, українське державне будівництво, законодавче регулювання військового будівництва, військове законодавство.

Кравчук Н. В.

Вооруженные Силы Украины в 1917–1921 гг. по архивным материалам: историко-правовое исследование

Исследовано роль и значимость строительства Вооруженных Сил Украины и Армии Украинского государства в 1917–1921 гг. по архивным документам. Определены этапы строительства Войска Украины, в частности, в период Украинской Центральной Рады, Гетманата П. Скоропадского, Директории УНР, ЗУНР, которые являются наиболее поучительными для современного создания государства в военной сфере. Сакцентировано внимание на том, что самыми ценными для исследования избранной темы являются архивные материалы, поскольку они обеспечивают полноту и объективность ее научной разработки. Введенные в научный оборот материалы позволят приобщиться к анализу этих проблем широкому кругу ученых. Указано и коротко охарактеризовано основные фонды государственных архивов, в которых содержатся документы из военной и государствоведческой проблематики. В частности, Центральный государственный архив высших органов власти и органов управления Украины (ЦДАВО Украины); Центральный государственный архив общественных объединений Украины (ЦДАГО Украины); Центральный государственный исторический архив Украины (ЦДІА Украины); Российский государственный военный архив (РДВА); Российский государственный военно-исторический архив (РДВІА); Государственный архив Винницкой области (ДАВО).

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Войско Украинской Народной Республики, Украинская Армия, Армия УНР в период Украинского Центрального Совета, Армии Гетманата П. Скоропадского, Армия УНР в период Директории, Украинская Галицкая Армия, вооруженные формирования Украинской Народной Республики, украинское государственное строительство, законодательное регулирование военного строительства, военное законодательство.

© Микола Кравчук, 2016

Kravchuk N.

Armed Forces of Ukraine in 1917–1921. by archival materials: historical and legal research

The article is devoted to research the role and significance of the building of the Armed Forces of Ukraine and the Army of the Ukrainian state in 1917–1921 on archival documents. The stages of the construction Troops of Ukraine, in particular, in the period of the Ukrainian Central Rada, Hetman P. Skoropadskyi, the Directory of the UNR, ZUNR, which are the most instructive for modern state-building in the military sphere. The article focuses on the fact that the most valuable for the research of this topic are archival materials, since they ensure the integrity and objectivity of its investigation and development. And introduced into scientific circulation materials will allow into the analysis of these problems a wide range of scientists. The author indicated and briefly describes the General funds of the state archives, which contain documents of the military and political issues. In particular, the Central state archive of Highest state bodies and governance of Ukraine; the Central state archive of public associations of Ukraine; the Central state historical archive of Ukraine; the Russian state military archive; Russian state military historical archive); State archive of Vinnitsa region.

Keywords: *Ukrainian Folk Republic, Army of Ukrainian Folk Republic, Ukrainian Army, Army of UNR in the period of Ukrainian Central Advice, Armies of Getmanat of P. Skoropadskyj, Army of UNR in the period of Directory, Ukrainian Galychyna Army, armed forming's of Ukrainian Folk Republic, Ukrainian state building, legislative adjusting of military building, military legislation.*

Постановка проблеми. Питання про роль військового будівництва у процесі українського національного державотворення сьогодні є особливо актуальними і переконливими, оскільки розвивати свою державу українцям доводиться в умовах неоголошеної «гібридної війни», яку розв'язала і веде північна сусідня держава. За прорахунки й упущення у формуванні власної Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., а у великій мірі нехтування цим процесом у вказаний період, армії прийшлося платити надто дорогу ціну – життям тисяч найкращих синів і дочок України. Про це переконливо свідчить досвід розбудови держави у військовій сфері, особливо на початку ХХ ст. у формі Української Народної Республіки за Української Центральної Ради (далі – УЦР), Української Народної Республіки (далі – УНР) у формі Директорії, а також Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР). Саме пацифістська політика Української Центральної Ради знівелювала використання військового потенціалу українського народу для формування у вказаний період власної армії та захисту свого народу, що відбилося певним чином на розбудові Української Армії у наступних формаціях. У цьому плані уже акцентувалась увага на процесі державотворення у військовій сфері за Центральної Ради. Зокрема, ще у 1997 р. було зазначено, що «...тепер всі ми є свідками проголошення незалежності України, яке хоч і проходить у важких потоугах, але все ж стало об'єктивно неминучим процесом. Проте незалежність без національної Армії України неможлива. І звідси постала нагальна потреба всебічно вивчити, проаналізувати й оцінити матеріали та документи стосовно розбудови Збройних Сил України (далі – ЗСУ) на різних етапах розвитку Української Держави». Саме «на основі аналізу та вивчення матеріалів», в першу чергу архівів, був зроблений висновок що, «дослідження історико-правових аспектів будівництва Збройних Сил України здійснено недостатньо, ще є чимало прогалин». «Це, та враховуючи те, що історія України є у певній мірі історією війн та війська», визначило необхідність подальшої наукової розробки даного напрямку – правових засад українського військового будівництва. Далі автор підкреслює, що «процес будівництва Збройних Сил України нікого не може залишити байдужим. Від того, як швидко ми зуміємо створити власну національну Армію, буде залежати благополуччя в цілому процесу державотворення, усе майбутнє життя українського народу. І допомогти у цьому нам можуть знання і розуміння тисячолітнього історичного розвитку українського війська та суті процесів його відродження, що розгорнулись у наш час» [1, с.35]. Опрацювання й аналіз архівних матеріалів дали можливість оцінити процес формування Армії в добу Української Центральної Ради і дійти висновку, що «захист суверенітету і територіальної цілісності країни збройними силами слугує фундаментом держави. І хоча декларована автономія України у єдності з російською федерацією не передбачала територіального виокремлення українських земель, питання розбудови армії і визначення кордонів в період Центральної Ради було складовою державотворення і змістом багатьох державних актів України, але все ж воно ґрунтувалося на її пацифістській політиці» [2, с. 205].

Саме у багатьох авторських працях було підкреслено, що розбудова Українських Збройних Сил є ключовим завданням відновленої самостійної держави [2–6]. Тисячолітній експрес у розвиток світових держав підтвердив істинність класичного вислову, що «історія – це вчителька життя», але для українців він не став дороговказом.

На жаль, процес формування Збройних Сил України на етапі відродження сучасної Української держави, як і в минулі часи, підтвердив, що не всі сприятливі можливості для створення власної Армії були в достатній мірі використані політичним проводом України. Архівні документи та інші матеріали вказують, що

досвід державотворення останнього століття у військовій сфері дзеркально повторився. Так, ситуація у відношенні до створення Армії кардинально змінювалася лише після того, як виникала нагальна потреба збройного захисту України від чергового загрози, при втраті можливостей її ефективного формування. Тут доречно підкреслити що, *«за час існування Центральною Радою пройдено шлях від повної відсутності Українських Збройних Сил і розуміння необхідності їхнього існування до усвідомлення потреби повнокровного функціонування у тій чи іншій формі та закладення елементарних підвалин задля цього»* [7]. Оцінка сучасного державотворення дає змогу провести порівняльний аналіз військового будівництва впродовж століть і на початку ХХ ст. та порівняти з нинішнім державотворенням з метою недопущення помилок і прорахунків.

Стосовно військової політики, що проводилася в сучасній незалежній Україні, В. Кириченко зазначив: *«Наша Армія роками деградувала, розкрадалася і планово скорочувалася. Вона практично не брала участі у бойових діях, за винятком невеликих миротворчих контингентів. Тому на ефективність нашої армії розраховувати наївно»* [8]. З такою оцінкою стану Збройних Сил України згодні і нинішні урядовці. Так, Голова Верховної Ради України О. Турчинов на засіданні Верховної Ради сьомого скликання 11 березня 2014 року заявив, що *«ситуація в країні дуже напружена. Продовжується агресія збройних сил Російської Федерації в Криму. Збройні Сили України приведені в повну бойову готовність, розпочато всеукраїнські військові навчання»*. З цих заходів *«чітко бачимо, в якому стані знаходиться наша армія, до якого стану її довела попередня влада. Фактично ми починаємо відбудовувати Збройні Сили України з нуля»* [9].

Доречно підкреслити, що сучасні політичні лідери України суттєво змінили свої погляди стосовно створення ЗС України після виникнення потреби захисту України, відбулося своєрідне «прозріння». Зокрема, перший президент Л. Кравчук лише після російської анексії Криму й агресії на Сході України змінив відношення до розбудови власних Збройних Сил. Так, з цього приводу у популярній телепередачі він заявив: *«...Треба будувати могутні сучасні Збройні Сили, які можуть дати відсіч ворогові, жертвуючи навіть найдорожчим, з точки зору матеріального забезпечення сім'ї, родини, України. І ще ...Україна повинна стати членом НАТО. У цій ситуації, коли над нами нависла загроза знищення держави, ми тільки можемо захиститись своїми Збройними Силами і з допомогою НАТО. ...Це буде гарантією того, що Україна буде жити, працювати і будувати незалежну державу»* [10].

Отже, Армія – це головний атрибут держави, базовий інститут, без якого держава не може функціонувати, ефективно забезпечити державний, національний суверенітет [5, с.207]. У час відродження Української держави надзвичайно важливе значення має нове історико-правове і теоретичне осмислення національного будівництва Збройних Сил. Особливо за наявності багатьох відкритих фактів з історії державно-правового будівництва та їх переоцінки в сучасній науці. Вагомими у цей час є конкретно-наочні, достовірні та об'єктивні історично-правові знання про будівництво національного війська, при цьому ключову цінність мають документи, які забезпечать істинність і правдивість цих процесів [7, с.120].

З огляду на вищевказане, безсумнівна актуальність дослідження обраної теми зумовлена зростаючою необхідністю використання досвіду й уроків у зміцненні збройного щита Української держави. Ось тому для успішного здійснення державотворення в Україні надзвичайно важливим є історико-правовий досвід попередників, базований на архівних матеріалах.

З огляду на дану проблему, необхідно підкреслити, що вітчизняними та зарубіжними науковцями уже проведена певна дослідницька робота. Питання розбудови Армії УЦР, Гетьманату й інших українських формацій, їх організаційно-правові засади досліджені у працях таких вчених: В. Вериги, Л. Гарчевої, В. Голубка, В. Гончаренка, В. Румянцева, В. Задунайського, Л. Зінкевич, М. Кобилецького, О. Копиленка, І. Крип'якевича, В. Кульчицького, М. Литвина, С. Литвина, О. Мироненка, П. Музиченка, В. Петріва, О. Реєнта, А. Рогожина, В. Румянцева, В. Солдатенка, З. Стефаніва, О. Тимошука, Я. Тинченка, Б. Тищика, О. Удовиченка, Л. Шанковського, О. Шевченка, М. Шкільника, Б. Якимовича, Д. Яневського, Я. Яцків та ін.

Разом з тим, і донині обрана тема є недостатньо науково опрацьованою і у великій мірі потребує подальшого дослідження, оскільки є переважно «сфальсифікованою і підміненою історією Червоної армії», на що звернув увагу, зокрема, колишній міністр оборони України ген. О. Кузьмук [11].

Метою дослідження є висвітлення основних архівних фондів, що містять документи і матеріали зі створення Збройних Сил України в 1917–1921 рр. та їх коротка характеристика.

Виклад основного матеріалу. Основою висвітлення теми «організаційно-правових засад будівництва Збройних Сил України» є наукове опрацювання різноманітних архівних джерел, які відповідно до їхнього змісту можна поділити на декілька груп.

В першу чергу, це нормативно-правові акти та інші матеріали органів влади і управління Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР. Це закони та інші підзаконні акти УНР, які є правовою основою утво-

рення та розвитку Збройних Сил: Фонд 905 (Генеральний суд УНР); Фонд 1063 (Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради); Фонд 1064 (Рада Міністрів Української Держави); Фонд 1065 (Рада Міністрів УНР - Директорії); Фонд 1115 (Генеральний Секретаріат Центральної Ради); Фонд 1216 (Міністерство внутрішніх справ Української Держави. Державна варта); Фонд 1429 (Канцелярія Директорії УНР); Фонд 1854 (Міністерство з єврейських справ); Фонд 2188 (Начальна команда Галицької Армії Західної області УНР); Фонд 2192 (Диктатор Західної області УНР, м. Чортків і м. Кам'янець-Подільський); Фонд 2207 (Міністерство судових справ Української Держави); Фонд 2208 (Міністерство юстиції УНР 1919–1922 рр.); Фонд 2209 (Генеральне Секретарство судових справ УНР); Фонд 2360 (Всеукраїнський революційний комітет); Фонд 2390 (Штаб 6-го кінного куреня 6-ї стрілецької дивізії); Фонд 2469 (Головна квартира гетьмана Української Держави). «Закони про українське військо»: Фонд 2592 (Генеральне секретарство закордонних справ УНР); «Про вище військове управління»; «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців».

Документи Вищого військового командування Армії УНР. До цієї групи належать матеріали Військового міністерства, Генерального штабу та інших вищих військових установ у формі наказів, розпоряджень, звітів начальників штабів і управлінь, повідомлень з театру бойових дій, розробок військових законопроектів та наказів про заходи з удосконалення військової структури. Зокрема: Фонд 811 (Український генеральний військовий комітет при УЦР). Опис 1 (Матеріали про організацію вільного козацтва на Україні); Опис 2, 3, 4. (Матеріали про організацію «Вільного козацтва» в Україні). Фонд 1073 (Державне секретарство з військових справ ЗУНР); Фонд 1074 (Міністерство військових справ Української Держави); Фонд 1075 (Військове Міністерство УНР); Фонд 1076 (Генеральне секретарство з військових справ Української Центральної Ради); Фонд 1077 (Головне управління Генерального штабу Української Держави); Фонд 1078 (Головне Управління Генерального Штабу УНР); Фонд 4100 (Всеукраїнська рада військових депутатів); Закони України, які регулюють відносини у військовій сфері сучасної Армії для проведення порівняльного аналізу. Особливо важливими документами для дослідження військової тематики є військові статuti. Всі ці документи є основою наукової розвідки.

По-друге, матеріали державних установ УСРР та РСФРР, їхніх урядів, керівних військових органів. Зокрема, до них відносяться: радіозвіти органів Вищого військового командування про стан військ УНР та повідомлення про хід бойових дій, доповіді стосовно організації збройної боротьби. Ці документальні матеріали правового характеру, які стосуються Збройних Сил України містяться в архівних фондах України та Росії, в окремих виданнях та збірках документів і матеріалів. Важливими є матеріали Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління України (далі ЦДАВОУ); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ), зокрема, Фонд 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України); Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (далі ЦДІА); Державного архіву Вінницької області (далі ДАВО), зокрема, Фонд Д-172 (Накази і розпорядження Директорії УНР); Д-255 (Вінницька повітова земська управа); Фонд Р-1543 (Подільський губернський староста – 1918 р.); Фонд 2734 (Подільський губернський комісар Тимчасового уряду – 1917–1918 рр.); Фонд Р-1196 (Подільський губернський комендант – 1918–1919 рр.). У Росії опрацьовано матеріали Російського державного військового архіву (РДВА), зокрема, Фонд 4 (Секретаріат управління справами РВР); Фонд 6 (Польовий штаб РВРР); Фонд 14 (Головнокомандуючий Південного фронту 1917–1919 рр.); Фонд 102 (Управління арміями Південно-Західного фронту); 103 (Управління арміями Українського фронту); Фонд 174 (Управління II Української Радянської Армії); Фонд 999 (Управління 1-ї Української радянської дивізії); 1426 (Управління 2-ї Української радянської дивізії); Фонд 25860 (Народный комиссариат по военным делам); Російського державного військово-історичного архіву (далі РДВІА), зокрема, Фонд 2003 (Ставка Верховного головнокомандуюча); Фонд 2067 (Штаб головнокомандувача армій Південно-Західного фронту); Фонд 2085 (Штаб, Помічник головнокомандувача армій Румунського фронту); Фонд 2246 (34 армійський корпус) та інші.

Вищевказані архіви охоплюють близько 50 фондів, у тому числі: фонди Генерального Секретаріату Центральної Ради, Військового Міністерства УНР, Головного Управління Генерального штабу Армії УНР, штабів окремих частин, Всеукраїнського Революційного Комітету, Управління арміями Українського фронту, Народного комісара з військових справ; Управління арміями Південно-Західного фронту; Головнокомандувача Південного фронту в 1917–1919 рр. та ін. Але найбільш цінними і повними для висвітлення обраної теми є матеріали фондів Головного Управління ГШ Армії УНР, Військового міністерства та Генерального Секретаріату Центральної Ради та ін., які зберігаються у ЦДАВОУ. Серед них особливо вартісні закони УНР про розвиток військових структур, положення про створення різних військових органів, штатні розклади військових частин та установ, накази з організації життєдіяльності Збройних Сил, повідомлення з театру бойових дій, звіти начальників штабів і управлінь, доповіді командирів з'єднань і об'єднань, різних офіційних комісій, створених військовим міністерством.

Особливу групу архівних матеріалів складають мемуарні джерела та періодичні видання і довідкова література. До мемуарних матеріалів віднесено спогади учасників та свідків визвольних змагань 1917–1920 рр. як з боку прибічників УНР, так і прихильників білогвардійського руху та більшовицьких лідерів. Хоча вони мають суб'єктивний характер, але відіграють позитивну роль у з'ясуванні окремих подій, фактів, загального опису окремих епізодів, обставин. У цьому плані також важливими є матеріали періодичних видань та довідкова література. Переважно це журнали, газети, тижневики й вісники державних установ, громадських об'єднань та органів української військової еміграції, періодичні видання України та зарубіжні наукові видання, публікації діаспори стосовно Збройних Сил України у вигляді статей, листів, повідомлень, нормативних документів. Найбільш корисними серед них є: «Вістник Державного Секретаріату військових справ ЗУНР», «Вісті з Української Центральної Ради у Києві», «Вістник Української Народної Республіки», «Державний вісник (в період Гетьманату П. Скоропадського)», «Накази Військової офіції», «Народна Армія», «Нова Рада», «Селянська газета», «Сурма», «Тризуб», «Табір», Енциклопедії: «Енциклопедія Українознавства», які у свої переважній більшості були забороненими в радянський період.

У цілому аналіз показує, що тільки вивчення всього комплексу матеріалів, які десятки років знаходились в архівах без права видачі дослідникам, в тому числі на спеціальному зберіганні, їхній критичний аналіз забезпечить можливість всебічно охарактеризувати процеси державотворення.

Отже, можна зробити **висновок**, що багато архівних джерел потребують детального опрацювання, чимало документів необхідно ввести до наукового обігу вперше, і хоча не всі використані наукові джерела є однаково важливими, та їхнє різноманіття в певній мірі забезпечить повноту висвітлення фактичного матеріалу і підвищить наукову цінність дослідження. Найголовніше, що вказані документи будуть залучені у науковий обіг, що активізує дослідників на розробку проблеми, визначеної у даній статті.

Список використаної літератури

1. Кравчук М. В. *Правове регулювання будівництва Збройних Сил Центральної Ради* / М. В. Кравчук // *Нова політика (фахове видання з історії і філософії)*. – 1997. – № 4. – С. 35–40.
2. Кравчук М. В. *Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. (Орг-я. структура, штати): Історико-правове дослідження* / М. Кравчук. – Івано-Франківськ : Вид. «Плай». – Коломия: видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. – 292 с.
3. Кравчук М. В. *Збройні Сили Української Народної Республіки* / М. В. Кравчук // *Право України*. – 1998. – № 7. – С. 106–110.
4. Кравчук Н. В. *Уроки строительства армии Украинской Центральной Рады: историко-правовой анализ* / М. В. Кравчук // *Закон и жизнь*. – 2014. – № 2/2. – С. 160–165.
5. Кравчук М. В. *Збройні Сили – базовий інституту держави: витоки державотворення початку ХХ ст.: М. В. Кравчук // Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., (Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 8–9 квітня 2016 р.)*. – Тернопіль: Економічна думка, 2016. – С. 204–207.
6. Кравчук М. В. *Армія Української Центральної Ради та її досвід для сучасності: історико-правове дослідження* / М. В. Кравчук // *Актуальні проблеми правознавства. Збірник наукових праць ЮФ ТНЕУ / редкол. та ін.* – Випуск 2. – Тернопіль, 2016. – 22–28.
7. Кравчук М. *Розбудова Української держави і її Збройних Сил в архівних документах* / М. Кравчук // *Українознавство: документи, матеріали, раритети*. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 120–133.
8. Кириченко В. *Учимся воевать. Экспресс-курс резервиста* / В. Кириченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/columns/2014/03/17/158278/>.
9. *Повідомлення Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України Про Пленарне засідання Верховної Ради України Сьомого скликання 11 березня 2014 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/news/Plenarni_zasidannya/89264.html.
10. Кравчук Л. М. *Виступ в телепередачі Шустер-онлайн* / Л. М. Кравчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://liveatm.tv/shuster-live-12-02-2016.html>.
11. *Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети* / за заг. ред Кузьмука О. І. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
12. Яцків Я. *Українська Центральна Рада: історичний досвід та уроки* / Я. Яцків // *Вісті з України*. – 1998. – 5 лютого.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2016.